

הגדה

הגדה

בסוף ימי הביניים, מן המאה הארבע-עשרה ואילך בלטו בגרמניה במיוחד השיבות בק"ק נירנברג וק"ק רגנסבורג. משתי ישיבות אלה ידועות לנו שיטות של לימוד תלמוד, ששמן על שם הערים: "נירנברגר" ו"רגנסבורגר".

כנראה נוצרה בשיבות אלה מסורת של דרך מיוחדת בלימוד גמרא. לאחר שבנירנברג היו רגילים לתרץ קושיה מסוג מסוים בדרך קבועה, החלו בשיבות אחרות לקרא לקושי כזה, בכל מקום בו הוא הופיע בש"ס, בשם "נירנברגר". באופן זה בודאי נוצר גם המונח "רגנסבורגר". רק מעט מאד ידוע לנו על שני מונחים אלה.

סופרי הסטוריה של או"ה מזכירים בספריהם על היהודים בעריהם את השיבות האלה וגם את השיטות. ספרים אלו נכתבו בראשית המאה השמונה עשרה כלומר מאות שנים אחרי תורבן הקהלה נירנברג וישיבתה. הגירוש בראשונה היה בשנת 1349 ובשניה 1492. מובן שאז כבר נשכח הזוהר של השיבות אפילו אצל היהודים וכל מה שכתבו ההיסטוריונים של הגויים היו רק ניחושים. מההיסטוריונים היהודיים יש רק אחד שמביא את המונחים אבל כל דבריו בטעות יסודם.¹

השיטות האלה: נירנברגר, רגנסבורגר, אוישרענגר מזכיר ה"ה (ר' ישעיה הורוויץ נפטר בצפת 1628) מס' שבועות (דפוס קלץ עמוד 96 דפוס פיורדא עמוד קפ"א) במלים אלה: פרק: היום הזה זמן מתן תורתנו ד"ה והנה יש כת משוגעים. "ויהיה גם כן חדוד דהיינו לתרץ בדרכים אמתיות כל אוישרענגר וכל נירנברגר וכל רעגנסבורגר וכן בתוספות לקשר כל ואם תאמר או תימא שהוא בלא זאת — דברים כאלו הם בכלל תורת אמת והם ג"כ חדוד".

מהר"ם שי"ף (נפטר 1644) מזכיר בבבא מציעא ס"ב א' את "נירנברגר". דבריו הם: "זה אינו, דאם כן קשה נירנברגר עם המקשה שלאחריו דאין הבין המקשן הראשון דמשמע ליה ברייתא כר' אליעזר והלא ברייתא שנייה משמע כר' יוחנן".

זה עד כמה שאני יודע המקום היחיד שנמצא לשון זה "נירנברגר" אצל מפרשי

הש"ס². עיין גם הליכות עולם פ"ב בהתחלה וההערה של מרן ר' יוסף קארו בתוך כללי הגמרא.

^{אגודת חכמים}

מהר"ם שי"ף מזכיר גם "רעגענשבורגר" במס' שבת קט"ו ב'. "אין רצונם להקשות רעגענשבורגר כיש משבשין".

^{נפנה עתה} ל"גירנברגר". המהר"ם שי"ף מזכיר שם זה כאמור כמה פעמים בהגהותיו לבבא מציעא ס"ב ע"א. הוא משתמש בו כמונח לקושיה שאת מהותה הוא מניח כידוע, כי הוא מדבר כל הזמן על קושיה "גירנברגר" בלי לפרש מהי הקושיה. מתוך דבריו, שדוקא כאן הם משובשים בגלל חסרונות בכתב היד ובגלל תוספות מאוחרות אנו מבינים כך:

פעמים רבות פותחת הסוגיה התלמודית במחלוקת חכמים, לאחר הצעת המחלוקת בא "בעל הגמרא" — ויש המכנים אותו "סתם הגמרא" או "המקשן" ומקשה קושיה על אחד החולקים בעזרת משנה או ברייתא אחרת. לעתים קרובות באה אחר כך קושיה שניה כנגד בעל המחלוקת השני. שתי המשניות שהובאו מוכיחות שני דברים סותרים ולפ"ז הן צריכות גם לסתור זו את זו. כך מתעוררת השאלה על המקשן כיצד נעלמה ממנו סתירה זאת, ואם ידע על הסתירה, לא היה צריך להקשות קושיות על בעלי המחלוקת אלא לטפל בסתירה שבין המשניות. קושי הגיוני כזה נקרא "גירנברגר".

תרוץ הקושי הוא בהנחה שלמקשן היתה דעה שלישית, מתווכת, שמתאימה לשתי המשניות אך חולקת על דעות שני בעלי המחלוקת. כאן נפתחות לפני המתרצים אפשרויות לתרוצים מחודדים, לעתים מחודדים מדי, שבנויים על הנחות רופפות וצרופים מפתיעים. לכן אומר השל"ה (בשער תושבע"פ ד"ה הרבה, עמ' 15 בהוצאת פיורדא עמוד ת') על תרוצים כאלה: "ויש לראשי ישיבות הרבה דרכים על זה לתרץ על דרך חידוד אבל שלא ליצא ממרכז האמת. אני אומר שאם נוכל להמציא סברא שלישית... זהו דרך הישר; ואף אם לא, אין שום דוחק בעיני לומר שהם "תרי גברי" ושני חכמים שונים הקשו את הקושיות ופעמים אף המקשן של הקושיה האחת הוא התרצן של הקושיה השניה".

בגמרא הנ"ל בב"מ ס"א ע"ב יש מחלוקת בין ר' אלעזר לר' יוחנן. ר"א סובר ש"רבית קצוצה", שהוסכם עליה בין המלוה והלוה ושהלוה שילם אותה עם פרעון החוב, "יוצאה בדיינים", ואם הלוה יתבע את המלוה לדין על הרבית, ישיבו לו את הרבית. ר' יוחנן חולק על כך. בהמשך הסוגיה (ס"ב ע"א) יש שתי קושיות הפותחות ב"מיתיבי" ומובאות בשבילן שתי ברייתות. מהר"ם שי"ף

2 יש "גירנברגר" גם בגיטין ע"א א' תוס' ד"ה קתני.

על הפלפול בישיבות אשכנז בימי הביניים

קובע כי לפי דרך הגמרא הקושיה השניה היא על ר' אלעזר, והקושיה הראשונה היא כנראה על ר' יוחנן. על זה הקשה מהר"ם שיף בטענה דלהלן: "זה אינו, דאם כן קשה גירונבורגר עם המקשה שלאחריו, דאיך הבין המקשן הראשון, דמשמע ליה ברייתא כר' אלעזר. והלא ברייתא שניה משמע כר' יוחנן".

המהר"ם שיף מתרץ שלמקשן יש דעה שלישית שאינה כדעת ר' יוחנן ולא כר' אלעזר. המקשן סובר שעכ"פ חייב המלוה להשיב את הרבית "לצאת ידי שמים". אך היא אינה יוצאה בדיינים אלא אם המלוה הכריח את הלוח לשלם בעל כרחו "דומיא דגזלנים". שתי הברייתות סוברות כך שיש מצוה להחזיר ולצאת ידי שמים ולפ"ז משתמש בהן "המקשן" גם כנגד ר' יוחנן שסובר שלעולם רבית אין חייבים להשיבה ואפילו לא כדי לצאת ידי שמים וגם כנגד ר' אלעזר שסובר שלעולם רבית יוצאה בדיינים גם אם הלוח נתן את הרבית בנפש חפצה.

זהו רק חלק מן הדיון הרחב והחרף של המהר"ם שיף שם, שבסופו הוא מגיע לפרוש חדש ומפתיע של הסוגיה ולפיו מתבטל הנירנברגר לגמרי. אין כאן המקום לברר אם תפיסתו של הסוגיה היא מוצדקת; רצינו רק להראות ליד דוגמה מוחשית מהו "נירנברגר".

כעת אנו באים לבאר מהו "רגנסבורגר", כאמור לעיל מזכיר מהר"ם שיף גמ' שבת קט"ו ב', על ענין הלכתי. אנו מניחים בצדק שהתלמיד מסופק ואינו יודע מהי ההלכה. אילו ידע ההלכה לא היה צריך לעורר את ה"בעיה", שהרי לא מתקבל על הדעת שהתלמיד רוצה להעמיד במבחן את רבו. והנה תוך כדי הדיון מביא "בעל האיבעיא" ברייתא או כדו' כדי להוכיח לרבו מהי ההלכה. מתעוררת השאלה מה רצה השואל בבעיתו, או ביתר דיוק: מאיזו נקודת מוצא יצא השואל, אם על אף ידיעתו את הברייתא יש לבעיתו תוקף. קושי מסוג זה מכונה "רגנסבורגר".

דוגמה מוחשית נמצאת בשבת קט"ו ע"ב. שם מסופר ש"בעא מיניה ריש גלותא מרבה בר רב הונא על ספרי קודש שכתובים אמנם בלשון הקודש אך לא בדין כנדרש, אם מצילין אותן בשבת מפני הדליקה או אין מצילין אותן. רבה בר רב הונא עונה בשלילה. כעת מביא השואל ברייתא שאומרת במפורש שמצילין, ורבה בר רב הונא משיב "אי תניא, תניא". בתוספות, ד"ה הא, דגים על דעתו של השואל ומהר"ם שיף אומר על כך "אין רצונו להקשות רעגענשבורגר, כיש משבשין". כלומר, מהר"ם שיף סבר שעל התלמוד יש כאן קושיה המכונה רגנסבורגר, אלא שלדעתו התוספות אינם מקשים רגנסבורגר כי אם קושיה אחרת. ובאמת עוסקים התוספות בענין אחר לגמרי. מתוך שאלתו של ריש

גלותא יוצא שאסור לקרא בספרים כאלה. אך מן ברייתא, שהוא עצמו מביא אותה, יוצא ההיפך.

קושיות מסוג זה, שמהר"ם שיף קורא להם רגנסבורגר, מועלות לעתים כבר ע"י הראשונים ומתורצים בדרכים שונות. בדרך כלל מגיחים שהשואל לא היה בטוח מהו פסק ההלכה ורצה לדעת אם הוא יכול לסמוך על המסורת שבידיו. ועיין על כך ביד-מלאכי, כללי הגמרא סי' א' וסימן פ"ב.

נבאר עתה את המונח "אוישברענגר". המלה כתובה בשל"ה כהוגן ופירושה הוא כלומר "מביא בשלמות", וכוונת הדברים כך היא. לעתים מביא התלמוד משנה או ברייתא כדי להוכיח ענין איזשהו. יש שמו באת הברייתא (או המשנה) בשלמות אע"פ שבשביל להוכיח את הטעון הוכחה די היה להביא את הרישא בלבד ואפשר היה לוותר על הסיפא. מקרה כזה כונה בעבר "אויסברנגר", ושאלו והתפלפלו מדוע התלמוד, המקצר כרגיל כל כך בדבריו, מאריך כאן ולכאורה מביא קטע מיותר. המתרצים התאמצו להוכיח שהקטע אינו מיותר אלא הוא חלק הכרחי בסוגיה ושבצעדיו היתה ההוכחה הנדרשת בסוגיה פגומה³.

ענין דומה "לכי תיכול עלה כורא דמלחא" אנו מוצאים בחולין י"ב ע"א. שם שואל רב דימי בר יוסף את רב נחמן "האומר לשלוחו צא ושחוט והלך ומצא שחוט מהו, האם חזקה הוא שהשליח עושה שליחותו? רב נחמן עונה שחזקתו שחוט והבשר כשר. ממשיך רב דימי ושואל "האומר לשלוחו צא ותרום והלך ומצא תרום מהו?" "אמר ליה אין חזקתו תרום" שואל רב דימי "מה נפשך", כלומר מה ההבדל בין מקרים דומים אלה ועונה רב נחמן "לכי תיכול עלה כורא דמלחא" (רש"י: "כשתמדוד לי כור של מלח בשכר שאומר לך, ובדיחותא בעלמא הוא").

גם כאן יש לפנינו כעין רגנסבורגר. ברור שרב דימי ידע שיש הבדל בין השולח לשחוט לשולח לתרום. כי אילו היה לומד מתשובת רב נחמן הראשונה גם על השולח לתרום, לא היה שואל את השאלה השניה. לפ"ז מדוע שאל על ההבדל? זוהי כרגיל דרכו של המורה לשאול את תלמידו כדי לנסותו, אם יתן את התשובה הנכונה. רב נחמן הרגיש כנראה שאין זו דרך נאה לתלמיד לשאול כך את רבו, והשיב לו בתערובת של בדיחות ותרעומת "לכי תיכול עלה וכו'". נראה לי שזהו ההסבר הנכון לרקע הרגשי של הפתגם "לכי תיכול וכו'" כי

3 בפסחים ס"ו ראש ע"ב יש לנו דוגמה ל"אוישברענגר". רש"י ד"ה פגול מעיר "לא שייך הכא הני אלא מסיים הברייתא". אך המעיין בהמשך הסוגיה יראה שאפשר לתרץ ללא קושי "אוישברענגר" זה. סוג אחר של "אוישברענגר" נמצא בסנהדרין כ"ג ע"ב למעלה, עיין שם תוס' ד"ה ואמר.

על הפלפול בישיבות אשכנז בימי הביניים

הוא נמצא בתלמוד עוד שלש פעמים (שבת ד' ע"א, ערובין ל"ו ע"א וחולין קי"ב ע"א) ובכל פעם יש רגנסבורגר. בערובין מקשים התוספות (ד"ה מאי שנא) קושיה דומה "והא רבא גופיה קאמר בסמוך... ומאי קמיבעיא ליה...". ובחולין מקשה מהר"ם שיף "אם כן מאי הקשה מעיקרא...". ויש להעיר שהפתגם נמצא רק בפי רב נתמן; בערובין השואל הוא רבא ובשלושת המקומות האחרים — רב דימי.

לא מצאתי בשום מקום פירוש מתקבל על הדעת לביטוי "לכי תיכול וכו'" ואני מנסה לפרשו פירוש שנראה לי קרוב לאמת. משמעותו המושאלת של "מלח" הוא בדיחות וחריפות כגון "זריז וממולח" בקידושין כ"ט ע"ב, (עיין בהקדמה ל"נודע ביהודה" מהדורה תניינא). דומה לכך מכונה הנפש "מילחא" בנדה ל"א ע"א (עיין ברש"י שם). לפיכך אפשר לפרש "לכי תיכול עלה כורא דמלחא": עליך לאכול בתחילה כור של מלח, כלומר עליך להיות חכם יותר וחריף יותר עד שתבין את ההבדל הזה. בזה דוחה המשיב את השואל, שהעמיד פנים שהוא יודע את ההבדל ולבסוף גם שאל עליו. בפירושו השני בשבת ד' ע"א, מפרש גם רש"י ש"תיכול" הוא במשמעות "תאכל".

נחזור לשיטת "רגנסבורגר" גוסף, "א"כ מה בין לי ולך".

בשבת ק"מ ע"א עונה ר' ינאי לשאלת תלמידו ר' יוחנן "אם כן מה בין לי ולך" כלומר "אם לא ידעתי יותר ממך מה ההבדל ביני לבינך". אותה תשובה עצמה נותן ר' יוחנן לתלמידו איסי בחולין קל"ז ע"ב. הרוגז הברור שניכר במימרה זאת, מקורו שגם כאן הכעיס "רגנסבורגר" את החכמים. בשתי הסוגיות שואל התלמיד שאלה בהלכה, ולאחר שהרב השיב לו, שולף התלמיד משנה או ברייתא כדי להפריך את פסקו של הרב. הרב מתלונן שהיה על התלמיד לשאול בתחילה, האם הבין כהוגן את המשנה והברייתא, והאם היא מתאימה להלכה ולא להעמיד בתחילה פנים של מי שאינו יודע, ולבסוף להביא הוכחות נגד. דוגמאות אלה שאפשר עוד להוסיף עליהן, מוכיחות שסוג הקושיה, המכונה בישיבות "רגנסבורגר", היה מהדברים אשר קרו בבית המדרש.

לבסוף נביא עוד ביטוי ששימש כמונח של דרכי לימוד בישיבות אשכנז. בפי זקני חכמי התלמוד נשמע לעתים הביטוי "בלוסר" והיו מכנים קושי מסוים בתלמוד ואומרים "כאן יש בלוסר", זהו ביטוי עברי שנתעוות ומקורו הוא "בלא זה" או "בלא זאת". השל"ה מביא את המונח "בלא זאת" כפי שזכר לעיל ביחד עם אוישברנגר, נירנברגר, רגנסבורגר. כשהתלמוד או התוספות שואלים שאלה או מסיקים מסקנה, הם מקדימים לעתים קרובות הנחות, ומצרפים להנחה כזאת את השאלה או המסקנה. כשנדמה שההנחה היא מיותרת ואפשר היה לשאול או

רפה

להסיק מסקנה "בלא זאת" הרי זה "בלוסר" ועל המתרחץ להוכיח ולהראות שההנחה היא חיונית בשביל ביסוס המסקנה או השאלה. דוגמה ל"בלא-זאת" הוא בתוספות ראש השנה כ"ט ב' ד"ה אבל וגם בספר "יום תרועה" שם (הידוע בשם "כפות תמרים").

בדברי הפולמוס החריפים של השל"ה כנגד החילוקים ודרכי הויכוח שהיו נהוגים בכמה מקומות בימיו שגזכרו כבר לעיל מזכיר ר' ישעיה הורביץ את הביטוי "בין הזמנים". באמרו שאין לדבר על "בין הזמנים" כאילו יש חופש גמור לתלמידים מלימוד תורה באותם הימים. משמעותו הוא כידוע החופשות שבישיבות בין "זמן" הלימודים (=סמסטר) של החורף והקיץ, בחדשי ניסן ותשרי. היו בודאי תלמידי ישיבות שבחופשת "בין הזמנים" עוררו תלמידים חדשים לבוא לישיבות או דאגו לסדר לעצמם את מגוריהם ושאר צרכיהם לקראת ה"זמן" החדש הממשמש ובא. אך היו גם כאלה שהלכו בטל. נגד חיי בטלה אלה גלחם השל"ה בכל כחו המוסרי.